

УДК 159.922.7:159.9.072

ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ТА ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ДОШКІЛЬНИКА

Горбачова О.Ю.

Стаття присвячена проблемі становлення ціннісних орієнтацій старшого дошкільника. У статті акцентується увага на особливостях зв'язку індивідуальних психологічних особливостей дитини, а саме властивостей нервової системи, самооцінки, рівня тривожності та ціннісних орієнтацій.
Ключові слова: ціннісні орієнтації, темперамент, самооцінка, тривожність.

Статья посвящена проблеме становления ценностных ориентаций старшего дошкольника. В статье акцентируется внимание на особенностях связи индивидуальных психологических особенностей ребенка, а именно свойств нервной системы, самооценки, уровня тревожности и ценностных ориентаций.
Ключевые слова: ценностные ориентации, темперамент, самооценка, тревожность.

The article addresses the problem of the formation of value orientations in senior preschool children with emphasis on the specific features of interdependence of value orientations and the child's individual psychological characteristics (properties of the nervous system, self-esteem, level of anxiety and value orientations).
Key words: values, temperament, self-esteem, anxiety.

Дитинство – епоха в житті дитини, в якій закладаються основи її особистості, які впродовж наступного життя лише “шліфуються”. Цей життєвий період спрямований на всеобічне забезпечення найбільш сприятливих умов для такого становлення особистості дитини, в яких вона росте активною і здорововою зі стійкою системою ціннісних орієнтацій, яка забезпечить нормативний розвиток особистості дитини як члена сучасного суспільства. Становлення ціннісних орієнтацій старшого дошкільного складний процес, який проходить декілька стадій: сприймання, ідентифікація, інтеропризація. Так, перша, із зазначених, значною мірою визначатиметься індивідуальними особливостями, адже зовнішні впливи мають різне значення для кожної дитини.

Дослідження структури смислової сфери старшого дошкільника дало можливість зробити висновки про неоднорідність її структури у дітей 6-річного віку, що у свою чергу дозволяє зробити припущення про значні індивідуально-психологічні відмінності в її становленні.

Дослідженням ціннісних орієнтацій займалися багато вітчизняних науковців (Л. Виготський, О. Леонтьєв, Л. Божович, Б. Братусь, В. Чудновський, Д. Леонтьєв та ін.). Дослідженням взаємозв'язку ціннісних орієнтацій з індивідуально-типологічними особливостями в юнацькому віці займалися

Н.О. Волкова, К.Д. Шафранська, Т.Г. Суханова. Характер зв'язку властивостей нервової системи та особливостей становлення структурних елементів смислової сфери дошкільника достатньо не вивчені. Тому метою нашої роботи є дослідження характеру зв'язку індивідуальних психологічних особливостей старшого дошкільника і його ціннісних орієнтацій.

Для дослідження особливостей зв'язку між індивідуальними психологічними особливостями та ціннісними орієнтаціями дошкільника пропонуємо взяти лише ті цінності, які, на нашу думку, забезпечують ціннісно-смислову готовність до навчання, а саме: цінність здоров'я, цінність активного, продуктивного життя, цінність пізнання, освіченості, вихованості, цінність вольової саморегуляції.

Діагностика сформованості ціннісної сфери старшого дошкільника (тест тварин Заззо; методики Н. Непомнящої “Картинки предметні”, “Три питання”, “Невизначенена розповідь”), яка охопила 99 дітей віком 6 років, показала, що лише чотири цінності, з указаного переліку входять до структури актуальної динамічної смислової системи дитини. Так, цінність здоров'я діагностовано у 31,31% від загальної кількості вибірки, цінність активного, продуктивного життя – у 64,6%, цінність освіченості – у 19,19%, цінність вихованості – у 28,28% вибірки. Тому в

нашому дослідженні зосередимо увагу на цих чотирьох цінностях.

Враховуючи природу ціннісних орієнтацій, необхідно відмітити важливість дослідження індивідуальних особливостей щодо реагування дитини на всі зовнішні впливи, яких дитина зазнає свідомо і несвідомо, які значною мірою визначають процес організації її соціалізації. До таких особливостей необхідно віднести тип нервової системи, який визначає емоційні прояви, особливості мотивації, вольові процеси тощо.

Дослідження проявів темпераменту було проведено за допомогою опитувальника А.Томаса і С.Чесса. Дано методика передбачає складання портрету дитини за такими поведінковими проявами темпераменту: активність, регулярність (ритмічність), реакції на нові стимули, адаптивність, поріг чутливості, інтенсивність реакції, позитивний фон настрою, відволікання, наполегливість і тривалість уваги. Кожна шкала дозволяє виявити домінантні прояви, а отже ті, які є провідними у регуляції поведінки і діяльності дитини. Так, діти з домінантною рисою темпераменту "активність" орієнтовані на інтенсивне спілкування з однолітками, вони потребують колективної взаємодії, що забезпечує швидку адаптацію їх до нового соціального середовища. У таких дітей, за результатами досліджень провідними виявилися цінності "активне життя" (32%) та цінність "здоров'я" (28%). Однак вони більш склонні до конфліктів з дітьми із власного комунікативного простору. Цінність "вихованість" склала лише 16% від загальної представленості усіх чотирьох цінностей. У дітей, які відмічались як боязкі та нерішучі, провідною є риса темпераменту "поріг чутливості". Такі діти здебільшого спостерігають за грою дітей зі сторони й рідко проявляють самостійність у включені у взаємодію з однолітками. У них діагностовано лише дві цінності з указаного переліку, а саме: цінність "вихованість" (33%), "освіченість" (66,7%).

Усі чотири цінності було діагностовано у дітей з такими домінантними рисами темпераменту: як: активність, ритмічність, що дозволяє говорити про важливість цих рис темпераменту для становлення ціннісних орієнтацій.

Статистична обробка виявила такі кореляційні зв'язки між цінностями та рисами темпераменту: цінність активного життя – активність; цінність вихованість – ритмічність; цінність здоров'я – активність; цінність освіченість – активність, адаптивність, поріг чутливості.

Розрахунок кореляційних коефіцієнтів проводився за допомогою критерія К.Пірсона, що дозволив зіставити особливості наявності ціннісної орієнтації у групі дітей з домінуючою певною рисою темпераменту. Розподіл усіх ціннісних орієнтацій виявився

нерівномірним, так χ^2_1 (цінність активного продуктивного життя) = 19,47 ($p \leq 0,05$, $p = 15,507$), χ^2_2 (цінність вихованість) = 26,83 ($p \leq 0,01$, $p = 20,090$), χ^2_3 (цінність здоров'я) = 37 ($p \leq 0,01$, $p = 20,090$), χ^2_4 (цінність освіченість) = 18,17 ($p \leq 0,01$, $p = 20,090$). З огляду на це, можна стверджувати, що між ціннісними орієнтаціями дитини та рисами темпераменту існує зв'язок.

Усе це дозволяє розглядати темперамент як прогнозичний фактор становлення ціннісних орієнтацій дитини, адже його особливості значною мірою визначають моделі діяльності, які спрямовують активність дитини у різних сферах життєдіяльності. Знаючи особливості темпераменту дитини, батьки і вихователь повинні створювати умови для реалізації "моделі хорошої відповідності" [1], яка передбачає не просто врахування індивідуальних властивостей темпераменту дитини, а органічну взаємодію з нею, що забезпечує активізацію найбільш адаптивних її сторін та пригнічення асоціальних.

Дошкільні роки – початкові сходи в становленні особистості дитини, які закладають основу довільноті та саморегуляції. У ці роки відбувається становлення усвідомлення дитиною себе, оцінка своїх вчинків та вчинків інших людей, співвіднесення їх між собою. Самооцінка дитини формується шляхом інтероризації оціночних суджень дорослих, при чому оцінка одного вчинку, дії, або навіть зовнішнього вигляду сприймається як особистісна. Дітям старшого дошкільного віку важко відокремити самооцінку власного фізичного "Я" від самооцінки соціального "Я". Для дитини 6–7 років гарний значить хороший, що свідчить про велике значення зовнішності як своєї (у самооцінці), так і іншої людини. Старший дошкільник зазвичай ідентифікує себе з красivoю дитиною, вважаючи її гарною і доброю. Вищезгадане може бути свідченням домінантності цінності краса у структурі різних динамічних смислових систем. Так, указана цінність діагностовано у 67% вибірки. Самооцінка дитини старшого дошкільного віку здебільшого висока, що можна пояснити недостатніми когнітивними здібностями до виявлення причин своїх успіхів. Так, лише 15% дітей від загальної кількості вибірки ($n=99$) мають середній рівень самооцінки, а інші – 85% – високий, або дуже високий рівень (методика Р.С.Немова "Який Я"). Таким чином, можна зробити висновок, що висока самооцінка дошкільника є віковою особливістю його "Я-концепції". Ми припускаємо, що ця вікова особливість самооцінки забезпечує рішучість та активність старшого дошкільника, його орієнтацію на успіх у разі недиференційованої оцінки складності завдання, за яке він береться. Аналіз дослідження самооцінки дітей старшого дошкільного віку та досліджуваних нами ціннісних орієнтацій дозволив дати характеристику кожного з трьох діагностованих рівнів самооцінки (табл. 1).

Таблиця 1

Ціннісні орієнтації	Дуже висока самооцінка		Висока самооцінка		Середня самооцінка		Σ
	(%)	N	(%)	N	(%)	N	
Активне продуктивне життя	69,6	39	78,6	22	20	3	64
Вихованість	7,1	4	21,4	6	53,3	8	28
Освіченість	7,1	4	7,1	2	20	3	19
Здоров'я	17,6	10	17,6	5	6,7	1	31

Результати дослідження виявили значні відмінності у сформованості ціннісної орієнтації “активне продуктивне життя” у дітей з високим та середнім рівнем самооцінки та у разі зіставлення групи дітей з дуже високою самооцінкою та групи дітей з середньою самооцінкою. Для зіставлення показників сформованості цих ціннісних орієнтацій у групах дітей з різним рівнем самооцінки ми скористалися критерієм Фішера. Так, для першого випадку (група дітей з високою самооцінкою – група дітей з середньою самооцінкою) $\Phi_{\text{емп}} = 6,55$, для другого (група дітей з високою самооцінкою – група дітей з середньою самооцінкою) $\Phi_{\text{емп}} = 3,5$. За результатами статистичних підрахунків можна стверджувати, що між групою дітей із середньою самооцінкою існують достовірні відмінності у сформованості ціннісної орієнтації “активне продуктивне життя” з групами дітей з високою та дуже високою самооцінкою: доля дітей зі сформованою ціннісною орієнтацією “активне продуктивне життя” у групах дітей з високою та дуже високою самооцінкою більша, ніж у групі дітей з середньою самооцінкою. Таким чином, особливості становлення ціннісних орієнтацій пов’язані з рівнем самооцінки старшого дошкільника.

Старший дошкільник уже здатний передбачати можливі наслідки своїх дій шляхом емоційної саморегуляції, яка знижує можливість утворення сильних негативних емоцій. Його досвід взаємодії з соціальним середовищем склав основу утворення стійких емоційних відносин з кожною групою: однолітків, дорослих, при чому взаємодія з кожною групою для дітей може мати різне значення. Ми припускаємо, що такі взаємовідносини вибудовуються на основі різних ціннісних орієнтацій. Для дослідження ролі групи однолітків та групи дорослих ми скористалися проективним тестом тривожності Р.Темпл, М.Доркі, В.Амен. Враховуючи, що сильні емоції сигналізують про значущі для дитини обставини її життя, значну увагу ми приділили групі

картинок, на яких зображені ситуації взаємодії у системі “дитина-дитина” та “дитина-дорослий”, які мають різне смислове наповнення та відображають емоційний досвід дитини у певній сфері відносин. Так, високий показник індексу тривожності стосунків “дитина – дитина” або індексу тривожності стосунків “дитина дорослий”, може свідчити, на нашу думку, про важливі місце в житті дитини цих стосунків. Загальна тривожність, на нашу думку впливає на активність дитини, адже може бути причиною як агресивної, так і нерішучої поведінки, що у свою чергу може позначатися на процесі становлення ціннісних орієнтацій. Можливим, у разі високого індексу тривожності, є й варіант із конфліктом ціннісних орієнтацій дитини, що визначається у їх несформованості, та може бути причиною як гіпертрофованого (гіпотрофованого) типу організації сімейного виховання, так і показником неадекватної (завищеної/зниженої) самооцінки, внутрішньособістісного конфлікту. Так чи інакше це свідчить про неадекватне становлення смислової сфери дитини.

За результатами дослідження тривожності дітей (71,7%) мають високі показники тривожності у системі стосунків “дитина – дитина”. Так, при середньому показнику загальної тривожності у 55,9%, середній показник тривожності у системі стосунків “дитина – дитина” – 39,7%. Таким чином, можна припустити, що для дитини старшого дошкільного віку взаємини з іншою дитиною є визначальними. Так, високі показники індексу тривожності у системі “дитина-дитина” можуть бути полярно інтерпретовані, а саме: негативна реакція дитини на зображення ситуації, яка моделює взаємодію дітей може свідчити про ситуативну складність вибудови їх для цієї дитини за наявності потреби в них, або ж демонструвати відсутність потреби дитини у тісній взаємодії з іншими дітьми, прагнення до усамітнення, однак у цьому випадку така поведінка дитини може бути оцінена позитивно якщо одиночна активність дитини продуктивна та конструктивна.

Таблиця 2

Цінності	Індекс тривожності						Φ_1	Φ_2	Φ_3			
	IT _{дд}		IT _{dc}		IT _{дд} =IT _{dc}							
	(%)	N	(%)	N	(%)	N						
Активне продуктивне життя	74,65	53	41,67	10	25	1	2,86	2,01	0,64			
Вихованість	11,27	8	70,83	17	75	3	5,5	2,75	0,21			
Освіченість	5,63	4	54,17	13	50	2	5,03	2,17	0,16			
Здоров'я	25,35	18	37,9	9	100	4	1,08	4,08	3,39			

Примітка. $IT_{\text{дд}}$ індекс тривожності у відносинах дитина – дитина, IT_{dc} індекс тривожності у відношеннях дитина – старша людина (дорослий), $IT_{\text{дд}}=IT_{\text{dc}}$ – індекс тривожності у відносинах дитина – дитина рівноважний індексу тривожності у відношеннях дитина – старша людина (дорослий); Φ_1 – значення критерію для зіставлення груп дітей з високими показниками $IT_{\text{дд}}$ та IT_{dc} , Φ_2 – значення критерію для зіставлення груп дітей з високими показниками $IT_{\text{дд}}$ та $IT_{\text{dc}}=IT_{\text{дд}}$, Φ_3 – значення критерію для зіставлення груп дітей з високими показниками IT_{dc} та $IT_{\text{дд}}=IT_{\text{dc}}$.

Дані, подані у таблиці 2, дозволяють говорити про неоднаковий рівень сформованості ціннісних орієнтацій у дітей з різними показниками тривожності у системі стосунків “дитина – дитина” та у системі стосунків “дитина – дорослий”. Так, високий відсоток сформованості цінності “активність та продуктивність життя” виявлено у групі дітей з високим показником індексу тривожності у системі “дитина-дитина” (53,

при $n=71$), тоді як у групі дітей з високим показником індексу тривожності у системі “дитина-дорослий” вказана цінність діагностовано лише у 10 дітей ($n=24$). Розбіжності, які ми отримали при статистичних підрахунках за допомогою критерію Фішера, підтвердили зв’язок між ціннісними орієнтаціями старшого дошкільника та характером тривожності у системах стосунків “дитина – дитина” та “дитина –

дорослий". Отримані дані дозволяють говорити про те, що для дітей з орієнтацією на стосунки з іншою дитиною важливим є активність та продуктивність, які, за нашим припущенням, забезпечують високий соціальний статус у групі однолітків; діти для яких домінантними є стосунки з дорослими вимагають від себе та партнера у взаємодії дотримання правил поведінки, які забезпечують повагу таувагу один до одного, а також наявність знань та вмінь їх використовувати, що підтримує взаємозацікаленість партнерів.

За підсумками дослідження можна зробити наступні висновки:

1. Одним із внутрішніх чинників, які визначають сформованість орієнтацій старшого дошкільника на цінності здоров'я, активного, продуктивного життя, освіченості, вихованості є властивості нервової системи.

2. Високий рівень самооцінки дитини старшого дошкільного віку забезпечує його активність та рішучість навіть у нових умовах, а тому знаходиться у взаємозв'язку з цінністю активного та продуктивного життя.

3. Характер відносин дитини з іншими дітьми та з дорослими впливає на становлення її ціннісних орієнтацій. Так, пріоритетність взаємовідносин з однолітками корелює з ціннісною орієнтацією "активне продуктивне життя", а пріоритетність взаємовідносин з дорослими – з ціннісними орієнтаціями "вихованість", "освіченість".

Подальше дослідження вбачаємо у розробці програми формування ціннісно-смислової готовності старшого дошкільника до навчання.

Література

1. Thomas A, Chess S. Temperament and development / A. Thomas, S. Chess. – New York, Brunner/Mazel, 1977. – 270 p.